

їх в єдиній тканині буття”³². Тому служителі муз завжди візуально асоціювалися з деревом, кроною, умовним символом яких становлять, зокрема, і лаврові гілки (від Ієроніма Босха і його “Возу сіна” (1490-і) до Моріса Дені, його “Сходів у листі” (1892) і “Муз” (1893). Митці Ренесансу, зокрема, зображували поетів, котрі важко замислились біля старого кряжистого дерева – дерева поетичного натхнення: “Портрет поета” пензля Пальми Старшого (1520-і), “Поет, увінчаний лаврами” Хусепе де Рібери (1620-21). Саме тому, що в них дерево – головний персонаж, ці полотна чи не найбільше викликають алузії на Шевченка.

Зіставивши рисунки дерев 1858–1859 рр. з образами дерев 1845–1846 рр., доходимо висновку, що назагал образ-концепт дерева орієнтований у глибинну сутність Шевченкової природи: він, корелюючи з архетипами світової культури, виявляє її, унаочнює, представляє в різноманітних духовних і вікових станах. Окрім того, життєва сила улюблених моделей незмінно впливала на душевний стан митця, котрий за будь-яких обставин відновлював через природу, працю на пленері гармонію й духовну рівновагу. З іншого боку, цей образ символізує вічно обновлюваний всесвіт, Творця, егрегор нації. Отже, Шевченком, митцем-поетом-прозаїком, який продовжив світову парадигму культури, “образ дерева обрано не лише як символ Космосу, а й як спосіб вираження життя, молодості, безсмертя, мудрості й знання”³³, його інтерпретовано як одну з етнічних універсалій у різних смислових координатах та формотворчих варіантах. Побіжний погляд у цій статті на один із ключових образів концептуальної картини світу Шевченка показав: шевченкознавство потребує широкого аналізу системи візуально-просторових концептів, що існують у різних формотворчих вимірах поета-митця. Цілісність і стрункність такої системи є показовою передусім тому, що вона повністю сформована в етнокультурному просторі нації і транслює її архетипи.

³² *Элиаде М.* Аспекты мифа. – М., 1995. – С. 126–127.

³³ *Элиаде М.* Миф о вечном возвращении. – М., 2000. – С. 324.

Брижицька Світлана

ДО РОКОВИН СМЕРТІ ТА ПЕРЕПОХОВАННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНІ

(за матеріалами Книг вражень відвідувачів могили поета 1901–2001 рр.)

Публікацій з нагоди роковин смерті Тараса Шевченка не так уже й багато. 1886 р. І.Білик присвятив статтю 25-літтю від дня смерті поета, вказавши на фактор нескороминучості значення для суспільства народних поетів, зокрема Т.Шевченка: “...они живут и по смерти одною жизнью со своим народом, поддерживают в нем его самосознание, бодрость духа и надежды в будущем, от того и память их тревожит под час тех, кто приходит в соприкосновение с народом, их чествующим”¹. 1901 р. С.Сфремов склав список часописів, в яких були опубліковані повідомлення про відзначення 40-річчя з дня поетової смерті². Про те, які заходи проводилися 1961 р. з нагоди столітнього ювілею від дня смерті Т.Шевченка на Чернечій горі, дізнаємося з монографії З.Тарахан-Берези “Святиня”³.

Мета цієї розвідки – з’ясувати за матеріалами рукописних так званих “Книг вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка” (ведуться фактично з 1896 р. і

¹ *Билик И.* Тревога над свежей могилой Т.Г. Шевченка // *Киевская старина*. – 1886. – №4. – С.708.

² *Сфремов С.* Шевченкові роковини і російська преса: Зі списком 42 часописів, що обізналися на ці святкування // *Літературно-науковий вісник*. – Д., 1901. – Т.XV. – Кн.VII. – С. 34–47.

³ *Тарахан-Берега З.* Святиня. – К., 1998. – С.506–508.

дотепер; далі – Книги вражень) ставлення дописувачів до роковин смерті Т.Шевченка, оскільки дослідники більше уваги приділяють святкуванню ювілеїв його народження.

Книги вражень становлять окремий комплекс архівних фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського (містить перші чотири Книги вражень за 1896–1902, 1904–1906, 1906–1910, 1914–1916 роки (ф.1)⁴) та фондового відділу Шевченківського національного заповідника. На сьогодні маємо сімдесят одну Книгу вражень.

Традицію записувати до Книг вражень свої роздуми, спостереження й побажання започаткував у 90-х роках ХІХ ст. Василь Гнилоширов (1836–1900), учитель двокласного Канівського училища, журналіст, фольклорист, письменник, який виступав у літературі під псевдонімом Гавриш. Ця традиція існує й сьогодні.

40-річчя з дня смерті і перепоховання Т.Шевченка в Україні припадає на 1901 р. Записи 1901 р. входять до першої Книги вражень (1896–1902 рр.). Нотатки, датовані 10 березня (день смерті поета) та 22 травня 1901 р., відсутні. Запис, наближений до дати поховання поета, передає загальний настрій відвідувачів: “1901 року, мая 20. Ще раз був я на могилі незабутнього Кобзаря. У його хаті (перший народний музей “Тарасова світлиця”. – С.Б.) так було гарно, як у Божому храмі. І мені хочеться сказати сердешне спасибі тій спасенній душі, що недавно пожертвувала у хату Тарасу гарну скатерть і рушничок, мабуть вишитої праці. *Левіцький*”⁵.

Книга вражень 1911 р. відсутня, тому немає можливості ознайомитися із записами відвідувачів, які б засвідчували вагомість заходів, присвячених 50-річчю від дня смерті поета.

60-річчя з дня смерті поета припадає на 1921 р. Наприкінці листопада 1920 р. в деяких районах України було остаточно встановлено радянську владу. А вже у лютому 1920 р. вийшла Постанова Ради Народних Комісарів України про вшанування пам’яті Т.Шевченка. Таке рішення, очевидно, можна пояснити прагненням радянської влади завоювати симпатію і довіру українців: “День одинадцятого березня, в роковини смерті пролетарського поета Тараса Григоровича Шевченка, об’являється всенародним святом. В сей день, вільний від праці, повинні бути влаштовані лекції, концерти-митинги, в яких було би з’ясоване велике значення Шевченка jako оборонця брацької селянської долі та його боротьби за соціальне визволення трудового люду”⁶. Показовий той факт, що відзначення 60-х роковин поета в західних землях України, зокрема у Станіславському повіті, викликало занепокоєння поліції, яка у своєму звіті наголошує на масовій участі русинів, особливо інтелігенції, робітників і молоді, у цій акції, вбачаючи “ведення ворожої ... антидержавної діяльності”⁷.

Записи у Книзі вражень 1917–1921 рр. ідуть не за хронологією. Багато їх без зазначення дати написання, тому неможливо з упевненістю констатувати, що 10 березня 1921 р., у 60-у річницю смерті Т.Шевченка, не було записів взагалі.

Усе зазначене стосується й записів травневих. Акцентуємо увагу на найвиразніших із них за їх громадянською позицією. Так, нотатки містять заклики до виборювання незалежності України: “Хай живе самостійна Україна”⁸; “Хай живе Україна. Геть чужинців” (арк.211/зв.); “Хай живе вільна Україна!!! Слава!” (арк.233). Звучать інвективи українців на адресу Москви: “Встань, Батьку, проснись, подивись на неньку нашу Україну і порадь твоїх дітей: що діяти, що

⁴ Інститут рукопису НБУВ. – Ф. 1. – №7451; 774; 775; 776.

⁵ Книга вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка 1896–1902 рр. – Арк. 103. Далі посилання на це джерело із зазначенням аркушів подаємо в тексті.

⁶ *Ситна М.* Святковий день у календарі // *Вітчизна*. – 1992. – №4. – С.136.

⁷ Із звіту Станіславського повітового управління державної поліції про відзначення 60-х роковин з дня смерті Т.Шевченка в Станіславському повіті (25 березня 1921р.) // *Жовтень* – 1961. – №3. – С.126.

⁸ Книга вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка 1917–1921рр. – Арк.209/зв. Далі посилання на це джерело із зазначенням аркушів подаємо в тексті.

робити, бо брат брата ріже. Та знов хотять запродать нашу неньку Україну проклятій, ненависній Московщині. *Студент П.І.* [підпис] 9 травня 1921р.” (арк.236).

70-річчя від дня смерті поета було 1931 р., але за цей рік Книга вражень відсутня.

1941 р. виповнилося 80 років від смерті Т.Шевченка. Березневі записи у Книзі вражень відсутні, оскільки її розпочато 2 травня 1941 р. (закінчено – 25 липня 1941 р., має 20 аркушів). Є лише два записи за 22 травня. Перший належить відомим людям. Український літературознавець Леонід Новиченко та український поет і літературознавець Степан Крижанівський зробили його в день перепоховання Т.Шевченка: “Прекрасна місцевість, незабутній музей, золотий місяць травень!.. 22.V.41. *Л.Новиченко, Ст.Крижанівський*”⁹.

Другий запис такий: “Незабутні враження лишилися у студентів та професорсько-викладацького складу Київського державного педагогічного інституту від відвідування могили Великого Співця українського народу – незабутнього Тараса Григоровича Шевченка. Від імені відвідувачів дякую керівництву музею за чудовий порядок у музеї, за змістовну, живу розповідь керівника екскурсантів т. *Бойко В.Е.* [підпис]. 22/V 1941 р.” (арк. 5).

Дописувачі вперше звертають увагу на роковини поетової смерті лише 1951 р. Такі нотатки починаються ще з лютого (чотири). Одна з них: “Напередодні 90-річчя з дня смерті великого нашого геніального поета-мислителя Тараса Шевченка, в сонячні дні підготовки до виборів у Верховну Раду Української РСР народних депутатів – ми прибули на могилу великого борця і провидця вклонитися його світлій пам’яті. 16 лютого 1951 р. *Павло Тичина, Дмитро Косарик* [далі шість підписів, серед яких прочитується “*Н.Боришполець, Е.Микитенко*”]”¹⁰.

Записів, залишених 10 березня 1951 р., три. В одному з них учень послуговується узвичаєними на той час радянськими штампами сприйняття українського етносу, його історичної минувшини як наднаціональної, тобто радянської: “10 березня 1951 року я відвідав могилу Тараса Григоровича Ш. Пам’ять про великого поета-демократа Тараса Григоровича Шевченка хай вічно живе в серцях народів. Я, учень КСШ, читаючі Тарасові твори, *взнаю від них далеке минуле російського народу* (курсив наш. – С.Б.), боротьбу за щасливе майбутнє цього народу. Шевченко жив і працював в часи кріпацтва на Україні, але його думки, мрії про вільну Україну здійснилися. *Вільна сім’я радянського народу* (курсив наш. – С.Б.) не забуває і не забуде великого поета. Гарячі слова Шевченка вічно житимуть в серцях народів” (с.5). Усвідомлення Шевченкової “сім’ї вольної, нової” як “комуністичної”, за записами відвідувачів, відбувалося, починаючи з 1925 р., у часи утвердження радянських ідеологічних новотворів відносно трактування творчості письменника.

Травневі записи до дати смерті поета з’являються, починаючи з 20 травня 1951 р. Київські шанувальники, відомі в подальшому письменники, дослідники-шевченкознавці усвідомлювали значущість дня, в який вони завітали на Шевченкову могилу: “20 травня 1951 року. Студенти, аспіранти та викладачі Київського державного педагогічного інституту ім. Горького відзначили 90-ту річницю похорону великого українського Кобзаря відвіданням заповітної могили. Велично красується Тарасова могила “на оновленій землі”, про яку мріяв поет. Могутньою симфонією лунають в наші дні пророчі Шевченкові слова про “сім’ю вольну, нову”, про “веселіє села”. Пам’ять твоя, Тарасе, житиме в віках. Ти пройшов з нами роки великих боїв, твоя поезія завжди запалювала на подвиг радянських людей. Ніби живий ідеш ти з нами, Тарасе, в світлі дні будівництва

⁹ Книга вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка 1941 р. – Арк. 5. Далі посилання на це джерело із зазначенням аркушів подаємо в тексті.

¹⁰ Книга вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка 1951–1952 рр. – С. 3. Далі посилання на це джерело із зазначенням сторінок подаємо в тексті.

величній споруди, ім'я якої – комунізм, споруди предначертаної геніальними учителями людства Леніним і Сталіним [одинадцять підписів, серед них – *Дмитро Косарик, С.Крижанівський, Ів.Пільгук, Семенчук*]” (с.24).

Єдиний запис, датований саме 22 травня 1951 р., залишили студенти: “22 травня 1951 р. Сьогодні знаменна дата. 90 років тому тут був похований Тарас Григорович Шевченко. Майже століття відділяє нас від цього часу, але пророчі слова любимого українського поета живуть в наших серцях. Вони дають нам натхнення в боротьбі і праці. Впевнено звучать слова Тараса: “Борітеся – поборете...” Так само впевнені в перемозі своєї справи радянські люди. Студенти КДПУ ім.Горького II курс геофаку. *Ничипоренко, К. Федутенко*, [підпис], *Питайчук*, [підпис], *Канівецька, Михайленко, Ковалевская, Андрієвская, Бейлейсон, Гуревич, Кривушенко, Артюх, Кита, Васильченко, Суховій*, [підпис], *Легасова, Панина, Волонсевич, Бурма*” (с.26).

Дописувачі, а це переважно кавіці та мешканці довколишніх сіл, свідомі того, що вони перебувають на Чернечій горі в рік смерті митця. У їхніх текстах, закономірно, як на той час, простежується віра в радянську владу, у виконання заповітів Т.Шевченка радянським народом.

100-річчя, саме смерті, а не народження Кобзаря, уперше було широко відзначено 1961 р. в багатьох республіках Радянського Союзу¹¹ і за кордоном¹², зокрема була виголошена промова на урочистих зборах на сесії Генеральної Асамблеї ООН¹³.

Дещо віддалений від березневого часу такий запис у Книзі вражень: “2/IV–61 року. Це йдуть брати, / Нащадки кровні, / Многоязика йде сім'я, / Щоб поклонитись Кобзареві, / Щоб в серце взяти твоє ім'я. Від комсомольців к-пу ім. Калініна Обухівського р-ну Київської обл., що відвідали музей і могилу, де похований Тарас Шевченко, в честь ознаменування 100-річчя смерті Ш. Спи спокійно, Тарас! Ми ніколи тебе не забудемо”¹⁴.

І дотепер кількість травневих записів з нагоди ювілею перепоховання Т.Шевченка зроблених 1961 р., залишається найбільшою: за 21 травня – 20 записів, за 22 травня – 12. Наводимо деякі з них.

“Щиросердна подяка Всесвітній Раді Миру за міжнародне вшанування Кобзаря! Це вже другий ювілей діяча української культури – після вшанування Каменяря (1856 27 VIII 1956). На черзі – міжнародні ювілеї Миколи В.Лисенка (1912 6 XII 1962), Лесі Українки (1913 1 VIII 1963), Тараса Шевченка по державній (підкреслено автором запису. – С.Б.) лінії через ЮНЕСКО (1814 9 III 1964), а в чернігівському музеї Михайла М.Коцюбинського є лист від акад. Олександра О.Корнійчука, що він доможеться ювілею автора “Фата моргана” по лінії громадській (підкреслено автором запису. – С.Б.) – через Всесвітню Раду Миру (1864 17 IX 1964). Чи збирають у музеях Кобзаря (а в чотирьох музеях є 99 працівників) геть усе (підкреслено автором запису. – С.Б.) з братніх республік та зі ста зарубіжних країн? З ініціативи райкомів КП України та ЛКСМУ замовили для одного (підкреслено автором запису. – С.Б.) Корсунь-Шевченківського району двадцять тисяч примірників “Кобзарів”. На сорок тисяч населення в Яготинському районі на Київщині райком КП України замовив по десяти тисяч (підкреслено автором запису. – С.Б.) портретів, настінних репродукцій та “Кобзарів”. Райком КП України в Сокалі, на Львівщині, теж піклується, щоб кожен, хто бажає, міг придбати “Кобзар”, настінні репродукції та портрети. А що зроблено і зроблять у Канівському районі? Чи підтримують починання шкіл Луганщини (“Літературна газета”, 16 серпня 1960) – кожному школяреві “Кобзар” (підкреслено автором запису. – С.Б.) з дарчим написом? Творчих успіхів колективу і активістам. 21 травня 1961. *Юрій Назаренко, філолог*” (арк.52).

¹¹ Див.: Радянське літературознавство. – 1961. – №5. – С. 148–153.

¹² Див.: Радянське літературознавство. – 1961. – №6. – С. 143–146.

¹³ *Мельнишук Ю.* Слава Шевченка лунає в Америці // *Жовтень*. – 1961. – №5. – С.12–16.

¹⁴ Книга вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка 1960–1961рр. – Арк. 32. Далі посилання на це джерело із зазначенням аркушів подаємо в тексті.

22 травня 1961 р. в Каневі відбулося перше засідання десятої ювілейної Шевченківської конференції. Цього дня український письменник Дмитро Косарик (справжнє прізвище Коваленко), автор біографічних нарисів про Т.Шевченка, занотував: "Вічна слава слову, ділу і священному імені Тараса! 22.V.61. Дм. Косарик" (арк. 53). Музикознавець Р.Радченко поділився своїми враженнями: "Бажко розказати словами про те хвилювання, яке відчуваєш щоразу на могилі нашого Кобзаря. Можеш тільки мовчки стояти і дивитися далеко в небо, де ген-ген, у височині, наче на крилах летить наш велетень, наша гордість, наш трибун... АН УРСР 22 травня 1961" (арк.53/зв.).

Гості з Росії також залишили своє слово: "Посещение могилы-памятника и музея Т.Г.Шевченка оставляет исключительно яркое впечатление как достойное выражение всенародной любви к гениальному поэту Украины 21—22 V 1961. Группа сотрудников Института русской литературы (Пушкинский дом) АН СССР А.Бушмин, Ф.Прийма" (арк.54).

Імовірно, що саме національно-державно-історична пам'ять дописувача керувала ним, коли він так висловився і саме так підписався: "Перо безсиле передати почуття і думи мої біля святої могили. Вічна пам'ять тобі, батьку наш! 22/V—61р. Гетьманець (курсив наш. — С.Б.)" (арк.54/зв.).

Шевченкові поетичні слова, на переконання деяких дописувачів, найповніше передають їхні почуття: "В цей сумний і урочистий день всенародної шани звертаюся до тебе, наш Кобзарю і пророче, твоїми словами: Будеш, батьку, панувати, / Поки живуть люди. / Поки сонце з неба сяє, / Тебе не забудуть! 22 травня 1961 р. Іщенко" (арк. 54/зв.).

Отже, записів до 100-річчя з дня смерті Т.Шевченка було залишено найбільше у травневі дні. Цьому сприяли міжнародні й урядові постанови і, відповідно, забезпечення владою проведення Шевченківських урочистостей. Нотатки 21—22 травня 1961 р. передають загальний піднесений настрій відвідувачів, містять пафосні висловлювання на честь міжнародних інституцій, що причетні до заходів, спрямованих на вшанування пам'яті Т.Шевченка. Записи стосуються проблем популяризації видань творів поета, а також пропагують його творчу спадщину в дусі офіційного радянського шевченкознавства як предтечі соціалізму і комунізму.

1971 р. існує лише один тематичний запис 10 березня. Значно більше записів (16) було залишено 22 травня 1971 р. У них переважає подяка екскурсоводам та керівництву музею за їхню працю. Відвідувачі — робітники, учні шкіл, технікумів — називають Т.Шевченка "Великим сином української землі", "Кобзарем", "Великим Кобзарем", "Тарасом дорогим", "великим українським поетом". У записах вчувається усвідомлення могили як духовної святині українців, тобто переважає національне ідентифікування поета дописувачами. "Доземний уклін Вам, Великий Кобзарю — сіяч розумного, доброго, вічного, гениальний поете і художнику нашого великого українського народу! Схиляємо голови перед Вашою пам'яттю. В день 110-річчя Вашого безсмертя відвідали Вас дніпропетровці... 22 травня 1971 р." (арк. 57/зв.).

1981 р. була прийнята Постанова ЦК Компартії України про проведення в березневі дні щорічного літературно-мистецького свята "В сім'ї вольній, новій", присвяченого *дню народження* Тараса Шевченка.

Значна кількість тогочасних публікацій у газетах і журналах була присвячена висвітленню підготовки¹⁵ і проведення урочистостей¹⁶.

Активними учасниками вшанування Шевченкового ювілею були письменники: "Ми, учасники літературно-мистецького свята Т.Г.Шевченка "В сім'ї вольній, новій",

¹⁵ Шевченківське свято // *Вісті з України*. — 1981. — 22 січня; Свято шани Кобзареві // *Там само*. — 5 лютого; Борцві і мислителю // *Вечірній Київ*. — 1981. — 7 лютого; *Олімпік Б*. Свято шани безсмертному Кобзареві // *Народна творчість та етнографія* — 1981. — №2. — С. 73–74; *Новицький А*. Слава Кобзареві // *Черкаська правда*. — 1981. — 20 лютого; *Островецька І*. Свято Кобзарєвого генія // *Наука і суспільство*. — 1981. — №3.

¹⁶ Мелодії Шевченкового свята // *Культура і життя* — 1981. — 5 березня; *Кутовий І*. Як весняне повноводдя // *Дніпрова зірка*. — 1981. — 7 березня; В сім'ї вольній, новій // *Молодь Черкащини*. —

до землі схиляємось на Тарасовій горі до імені того, до серця того, хто освятить це велике свято, яке з цього, 1981, року, буде проводитися щорічно. Ми, радянські письменники, бажаємо, щоб Канівська господа нашого Тараса завжди широко відкривала свої гостинні двері і для учасників Шевченкового свята, і для всіх добрих людей світу. Велика дяка славним працівникам музею! Хай вічним буде ім'я і слово Тараса Шевченка [тринадцять підписів, серед яких лауреати Шевченківської премії Дмитро Луценко (1976), Іван Драч (1976), Анатолій Дімаров (1981)]” (арк. 9).

Письменник і перекладач О.Ющенко поетично вітається з Т.Шевченком: “Знову зібрав до себе на розмову великий Кобзар, на найвищу гору поезії і правди. І розмовляють сини народу про найсвятіше, повідають йому свої думи. Слава ж тобі, могутній володар мислі, батьку і вчителю! На віки віків! *Олекса Ющенко*” (арк. 9/зв.).

Російський письменник і літературознавець Леонід Большаков тепло й щиро відгукнувся про своє перебування на Чернечій горі: “Для меня каждое посещение Дома на Тарасовой горе это праздник. Праздник, который вдохновляет на творческие поиски, на новые книги о Шевченко, для лучшего его понимания людьми, для лучшего постижения его творчества. Шевченко будет жить, сколько жить будет человечество. Вечно! *Л. Большаков*” (арк. 9/зв.).

Вірменська поетеса, авторка віршів про Україну і, зокрема, про Т.Шевченка (“Тарасові Шевченку”, 1961) занотувала: “С чувством глубокого благоговения я положила цветы на могилу Шевченко, привезенные из Армении. Он, великий сын Украины, проводивший свою жизнь в тюрьмах и изгнаниях, был один из самых свободных людей в истории человечества, ибо он внутренне остался свободным до конца своих дней. Спасибо великому Шевченко именно за это. *Сильва Капутикян*. 11/III 81 г. Канев” (арк.10).

Для наступного дописувача могила поета – це уособлення України: “Много в нашей Великой Стране святых мест. Но ни одно из них не обладает такой лирической силой, как Шевченковский Канев. Здесь есть все, что составляет понятие Украины. Мне было приятно и радостно быть гостем в эти торжественные дни Великого

1981. – 7 березня; *Диченко Г.* У вінок Кобзареві // *Культура і життя*. – 1981. – 8 березня; *Бакуменко Д.* На Тарасовій горі // *Сільські вісті*. – 1981. – 8 березня; *Яремчук В.* Велич Кобзарєвоє слова // *Молодь України*. – 1981. – 8 березня; *Нерубайський Г.* І буде мати // *Колос*. – 1981. – 10 березня; *Дузь Й.* В семье вольной, новой // *Знамя коммунизма*. – 1981. – 10 марта; *Кононенко С.* Памяти поэта // *Колос*. – 1981. – 10 березня; Шевченковский праздник дружбы // *Правда Украины*. – 1981. – 10 марта; Шевченківське свято дружби // *Черкаська правда*. – 1981. – 10 березня; За заповітом Кобзаря // *Молода гвардія*. – 1981. – 10 березня; Шевченківське свято дружби // *Робітниця* газета. – 1981. – 10 березня; Шевченківське свято дружби // *Сільські вісті*. – 1981. – 10 березня; Шевченковский праздник дружбы // *Правда Украины*. – 1981. – 10 марта; Данина шаня і любові // *Черкаська правда*. – 1981. – 11 березня; *Новицький А.* На батьківщині Кобзаря // *Там само*; *Добролюб А.* Дунає пісня... // *Там само*; В сім'ї вольній, новій // *Вечірній Київ*. – 1981. – 11 березня; *Голембівський Ю.* На Тарасовій горі // *Червоний стяг*. – 1981. – 11 березня; *Карпенко М., Парфійський Е.* На обновленной земле // *Правда Украины*. – 1981. – 12 марта; *Бондар Д.* У вінок Кобзареві // *Молодь Черкащини*. – 1981. – 12 березня; В сім'ї вольній, новій // *Літературна Україна*. – 1981. – 12 березня; В сім'ї вольній, новій // *Колгоспні лани*. – 1981. – 12 березня; Шевченківське свято дружби // *Світло комунізму*. – 1981. – 12 березня; Шевченківське свято дружби // *Вісті з України*. – 1981. – 12 березня; У братньому колі на землі Тараса // *Молодь Черкащини*. – 1981. – 12 березня; Шевченківське свято дружби // *Світ і молодь*. – 1981. – 12 березня; *Леонідов П.* Літературно-містечке свято // *Світло комунізму*. – 1981. – 12 березня; *Добролюб А.* У селі, де народився Кобзар // *Черкаська правда*. – 1981. – 13 березня; В сім'ї вольній, новій // *Літературна Україна*. – 1981. – 13 березня; *Новицький А.* Витоки єднання // *Черкаська правда*. – 1981. – 13 березня; *Карпенко М., Парфійський Б.* Поезія, яка єднає народи // *Радянська Україна*. – 1981. – 13 березня; *Карпенко М.* Поезія, об'єднуюча народи // *Правда Украины*. – 1981. – 14 марта; *Кучеренко А.* З нами нерозлучний // *Дніпрова зірка*. – 1981. – 14 березня; В сім'ї вольній, новій // *Молодь Черкащини*. – 1981. – 14 березня; Поезія, яка єднає народи // *Культура і життя*. – 1981. – 15 березня; Зірниця любові // *Літературна Україна*. – 1981. – 17 березня; *Романовський В.* До Кобзарєвоє Джерела // *Там само*; *Сизоненко О.* Зірниця любові // *Там само*; *Скадій Р.* Його струни брилітимуть вічно // *Там само*; *Лукина З.* Вшановує Ленінград // *Літературна Україна*. – 1981. – №31; В семье вольной, новой // *Радуга*. – 1981. – №6.

Тараса Григоровича. Спасибо всем устроителям и хозяевам этого праздника и особенно спасибо музыке! *С.Гейченко*" (арк. 10).

Шість березневих записів акцентують увагу на великій популярності поета не лише в українській культурі, а й у світовій.

1991 р. минуло 130 років з дня смерті Тараса Шевченка. Записи (сім) 10 березня починають поетові земляки: "В день 130-річчя із дня смерті нашого земляка Т.Г.Шевченка низько вклоняємось землі, де його поховано. Ми тебе не забудем, Тарасе! Від імені жителів с.Моринці Звенигородського району Черкаської області *Романенко І.Г., Балабан І.І., Швець О.П., Нечухрана Н.А., Авдеева Т.П.* 10 березня 1991 року"¹⁷.

Львів'янин персоніфікує батьківщину: "Живи Україно! / Живи для краси / Для правди, для сили, для волі. / Шуми, Україно, як рідні ліси / Як вітер в широкому полі. Від учасників хору ЛНДРУ. 10 березня 1991р. м.Львів. Слава Україні!" (с.79).

Інший українець порівнює поета з біблійним героєм: "Доземний уклін горі Тарасовій, де спочивають останки Мойсея українського народу. Доземний уклін з (нерозбірливо. – С.Б.) із під материнської стріхи, дорога багатотраждуюча земле українська. Ще не вмерла наша Україна і не вмере. Слава Україні! 10.03.1991р. с.Корнич, Коломийський р-н, Ів.-Франківської обл. Народ. майстер *І.В.Анонюк, Г.Л.Ковальчук*" (с.80).

Отже, з'являється нова тенденція – наголошувати на взаємозв'язку імені поета з державоствердуючими гаслами ("Слава Україні!") у записах представників західних земель.

Записів 22 травня 1991 р. порівняно з усіма попередніми роками найбільше – тридцять.

Урочистості відбулися не лише на Черкащині¹⁸. Того ж року, за ініціативи Українського братства шанувальників Тараса Шевченка при Українському фонді культури¹⁹, був уперше здійснений похід-реквієм за тим маршрутом, за яким 1861 р. перевозили домовину поета до Канева²⁰. Українська преса приділила значну увагу висвітленню історії цього перевезення²¹.

Знову, як і десять років тому, був на Чернечій поет О.Ющенко: "Добридень Шевченкова Горо, Шевченків Дім, Кобзаревий край! Добра і щастя нашому народу бажаю в цей знаменний день. *Олекса Ющенко. 22.V. 1991р.*" (с. 115).

Кілька записів зробили кровні Тарасові нащадки по лініях його сестри Катерини і братів Йосипа та Микити. "Низький уклін могилі нашого Тараса та тим святим людям, що опікуються на Чернечій горі. Щиро вдячні за ласкаву родинну зустріч кривих родичів. Нехай Бог допомагає Вам у Вашій благородній справі. 22.05.91р. "Шевченкова громада": *Людмила Красицька, Тамара Костенко, Марія Голуб, Ольга Федунцова, Лихошва Микола Петрович, Відоменко Ал. Андр., Бондар Дар'я Соловейвна, Антоненко Валентин, Відоменко Олександр [др], Теліженко Галина Андріївна, Скляренко Юрій Андрійович.* Правнучка Тараса Шевченка по брату Йосипу *Малишкіна (Лисенко) Марія Єфремівна, Скичренко Любов Володимирівна, праправнучка Павлушина Тетяна Михайлівна*" (с.116).

"Низько кланяюсь всім, хто береже могилу нашого улюбленого діда – Т.Г.Шевченка. Хай вас Бог береже! 22.05.1991р. (5-те покоління по молодшому брату Т.Шевченка – Н. Лисенко)" (с. 128).

¹⁷ Книга вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка 1990–1992 рр. – С. 79. Далі посилання на це джерело із зазначенням сторінок подаємо в тексті біля цитованих записів.

¹⁸ *Борщевський В.* Борець за всеюдську правду // *Вісник* правда – 1991. – 17 травня; *Захар'ян С., Парієвський С.* Гостинними шляхами Поділля // *Радянська Україна*. – 1991. – 22 травня; *Савак Б.* Т.Г.Шевченко і Денисів // *Дзвін*. – 1991. – №4. – С.157–158; *Яковина В.* На Тарасовій горі // *Українська культура*. – 1991. – №10. – С. 28–29.

¹⁹ Див.: *Через 130 літ* // *Літературна Україна*. – 1991. – 23 травня.

²⁰ *Гафхан-Берега З.* "Серед степу широкого, на Україні милій" // *Літературна Україна*. – 1991. – 16 травня.

²¹ *Зінчук А.* Последній путь Кобзаря // *Прапор комунізма*. – 1991. – 5 мая; *Корнійчук М.* Колісниця з червоною китайкою // *Вечірній Київ*. – 1991. – 22 травня.

Прикро, що того дня не порозумілися українці на святій горі. Стався конфлікт між віруючими різних конфесій – Української Автокефальної Православної Церкви, Української Греко-католицької Церкви та Української Православної Церкви (МП)²². В одному із записів читаємо: “Назавжди понесу в пораненому серці цю страшну, дику, безглузду трагедію, яку розіграла з нами черкаська і всеукраїнська влада, яка так (нерозбірливо. – С.Б.) із загонами міліції... *Микола* [підпис]. 22.V.91р.” (с.127).

Того дня Святійший Патріарх Київський і всієї України Мстислав став свідком політичних інтриг і провокацій на Чернечій горі. Не допущений до Шевченкової могили, він відправив панахиду біля чавунного хреста, що й зараз стоїть при виході до музею Кобзаря²³.

Окрему групу становлять відгуки учасників першого походу-реквієму. “Якби цей запис міг звучати, то ми хотіли б, щоб він защебетав тими солов'ями, які 130 років тому зустрічали на всьому шляху з Петербурга до Канева труну з Великим Сином України, а тепер – тих, хто повторив той шлях Скорботи й Печалі. Якби цей запис міг говорити мовою серцець, то це була б могутня симфонія поклоніння нашому Спасові. Хай же буде цей запис тихою молитвою за спокій Його душі. Хай Господь пом'яне в оселях своїх друзів його відданих – Грицька Честахівського та Олександра Лазаревського. Учасники походу-реквієму – протоієрей *Петро Бойко, Вардзарук, Кобзар Ірина, Кальченко Володимир, Іванова Валентина*. Львів. *Полішкарів Олекса*. Санкт-Петербург. Фотограф *Михайло Шуляк*” (с.127).

Художник О.А.Івахненко, як свого часу й Г.Честахівський, робив замальовки під час походу-реквієму. Він занотував: “Дорогий Тарасе! Ось ми прийшли до тебе твоїм останнім шляхом, яким ти пройшов на свою Батьківщину, неньку-Україну 130 років тому. Ми виконали твій обіт, який взяли на себе від Петербурга до твоєї могили. Художники України свято бережуть твій заповіт. Ми пройшли з думками і словами про єдність всіх партій і церков всіх українців нашої Батьківщини. Хай живе наша єдність. Слава Україні. *Олександр Андрійович Івахненко*. м. Київ. 22.V.1991р.” (с. 128).

Надзвичайно влучно передає дописувач духовну атмосферу цього дня: “Цей шлях скорботного повернення Шевченка материнській землі ми повторили задля того, щоб здійснилося повернення Шевченка і в духовне лоно України – душу кожного українця. *Володимир Мовчанюк*. м.Київ. 22.V.1991р.” (с. 128).

Записи 1991 р. суттєво відрізняються від попередніх насамперед виявом національної самосвідомості українців, зокрема через усвідомлення ними значущості самого факту перепоховання Тараса Шевченка в Україні.

2001 р. – 140-ліття з дня смерті поета й упокоєння його тіла на Чернечій горі.

Записи 10 березня відсутні (як, до речі, і 9 березня). Проте є записи у Книзі вражень, датовані 21 (три) та 22 (дванадцять) травня. Про урочистості, що відбулися в Каневі 22 травня 2001 р., громадськість інформувала преса²⁴.

Український письменник, лауреат Шевченківської премії (1984) Володимир Яворівський робить власні висновки про значення постаті Т.Шевченка для сучасної української спільноти: “Якби у нас, українців, не приведи Господи, не було Тараса Шевченка, мабуть наш слід в історії (в ХХ-му столітті особливо!) вже давно замело пилюгою. Але, якби ми, українці, до кінця збагнули і відчували суть патріотизму Тараса Шевченка (не одиниці, а більшість нації в кількох поколіннях) – сьогодні на планеті була б сильна і гуманістична, і прекрасна держава Україна. Отже, слава Богу, що він у нас є. А решта – буде! 21.05. 01р. *Вол. Яворівський*”²⁵.

Тут же поряд запис “шістдесятника”: “21.05.01р. І знову я щасливий, бо доторкнувся до української святині... *Микола Плахотнюк*” (с.399).

²² Див.: *Відоменко О.* Під чужу молитву // *Чернеча гора*. – 1996. – №1 (9).

²³ Див.: „Боже, дозволяй мені почуватися час від часу звичайним мирянином...” // *Чернеча гора*. – 1993. – №2

²⁴ “22 травня, Тарасова гора...” // *Літературна Україна*. – 2001. – 24 травня; *Гальченко С.* Ід ніпро, і кручі... // *Українська культура*. – 2001. – №4–5. – С.24–25.

²⁵ Книга вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка 1996–2004рр. – С. 398–399. Далі посилання на це джерело із зазначенням сторінок подаємо в тексті біля цитованих записів.

Місце єднання, місце народження, відкриття, вияву, підтвердження національних, патріотичних почуттів і самоусвідомлень українців – таким постає значення могили Тараса Шевченка в цей день для дописувачів. “22.05.2001р. Вкотре, відвідавши могилу Т.Г.Шевченка, переконаєшся у великій духовній силі нашого славетного Кобзаря. Переймаючись цією силою, розумієш, що ми дійсно велика нація – українці. Саме українці подарували світові трипільську культуру. Вони повинні були подарувати світові і такого Генія. В день 140-ї річниці від дня перепоховання Т.Г.Шевченка представники Тальнівщини...” (с.400); “22.05.2001р. З нагоди 140-ї річниці з дня перепоховання Т.Г.Шевченка висловлюю глибоку повагу до людини, яка найбільше зробила для пробудження нашої долі, самоусвідомлення” (с. 401).

Не вперше вже залишають записи учасники походу-реквієму “Останнім шляхом Кобзаря” 1991 р. тріо бандуристок зі Львова “Червона калина” (заслужена артистка України Марія Сорока, Ірина Содомора, Ірина Шуст (с.400) та організатор і керівник походу, голова Шевченкового братства України Ю.Л.Даниленко (с.407–408). До них приєдналися переможці конкурсу “Тарасовими стежками”, окремі відвідувачі. Їхні нотатки віддують настроями, що були започатковані ювілейного 1991 р.: у них більше уваги звернено на пробудження й виховання національних аспектів буття спільноти, сприйняття Тараса Шевченка як свого духовного національного батька.

Отже, дослідження записів, зроблених відвідувачами могили Тараса Шевченка у Книгах вражень, дає підстави для таких висновків.

Записи до 40-річчя (1901 р.) смерті і поховання поета відсутні. Немає відомостей також за 1911 і 1931 рр. через відсутність Книг вражень. Неможливо достовірно встановити записи до 60-річчя з дня смерті Т.Шевченка (1921 р.) через відсутність датування.

Уперше натрапляємо, за календарною ознакою (22 травня), на записи з нагоди 80 річниці перепоховання поета в Україні 1941 р., але вони “випадають” із контексту досліджуваної проблеми з огляду на відсутність уваги дописувачів до ювілейної дати.

Вшанування пам’яті Т.Шевченка на міжнародному рівні відбулося 1961 р. (100-річчя). Найінформативнішими для розкриття досліджуваної проблеми стали записи 21–22 травня. Їх основний лейтмотив – подяка ініціаторам, організаторам у проведенні заходу й наголошення на відповідності Шевченкового творчого спадку ідеологічним засадам радянської влади. Таку ж тенденцію можна спростергти й у 1971 (110-річчя) і 1981 (120-річчя) роках.

Заборона в радянській час відзначати 22 травня як *день перепоховання поета в Україні*, акцентувати на цьому увагу в записах була зумовлена проімперською політикою радянської держави.

Переломним став 1991 р. Прийняття 1990 р. Верховною Радою УРСР Декларації про Державний суверенітет України кардинально вплинуло на формування суспільно-політичних настроїв, стимулювало прагнення українців до остаточного виборювання політично й економічно незалежної Української держави. Усе це суттєво змінює й думки, що народжуються поблизу могили духовного батька Тараса, додає відвідувачам упевненості у правдивості своїх переконань.

Як і в попередні роки, українці не вирізняють 10 березня як дату смерті (це стосується і 10 березня 2001 р.). Проте, як ніколи дотепер, важливим став день *перепоховання* Тараса Шевченка в Україні – 22 травня. На нашу думку, цей день доцільно визначити як день саме *поховання*, а не перепоховання. У першому формулюванні закладено розуміння державної і територіальної окремішності України від історичної Російської імперії, у другому – ототожнення й невіддільність. Велика заслуга у відзначенні 22 травня належить ініціаторам і учасникам походу-реквієму “Останнім шляхом Кобзаря” від Петербурга до Канева.

Насамкінець завважмо, що роковини смерті Тараса Шевченка за 100 років, починаючи з 1901 і до 2001, не були предметом уваги відвідувачів могили поета. Зі зміною державного статусу України значною подією стає поховання поета на батьківщині.